

"SHARYAR" DÁSTANINDA ALĞIS, PÁTIYA, ĞARGIS MOTIVLERININ KÓRKEM TALQILANWI.

*Abdimuratov Levitan Aymuratovich
Qaraqalpaq ádebiyatı kafedrası erkin izleniwshisi
Nókis mamleketlik pedagogikalıq instituti*

Qaraqalpaq xalıq awızeki dóretiwshiligi xalqımızdın kóp ásirlik tariyxıy, mádeniy, ádep-ikramlılıq hám ruwxıy tájriybeleriniń kórinisi bolıp tabıladı. Bul dóretiwshilik miyras xalıq oy-pikiriniń, arızw-niyetleriniń ayqın kórinisi bolıp xızmet etedi. Dástan janrı bolsa xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áyemgi hám keń tarqalğan túrlerinen bolıp, onda tariyxıy waqıyalar, mártlik hám sadıqlıq, muhabbat hám pidayılıq, ádillik hám jawızlıqqa qarsı gúres sıyaqlı áhmiyetli ideyalar óz kórinisin tapqan.

"Sharyar" dástanı qaraqalpaq xalıq dástansılıǵı dástúrlerine tiyisli bolıp, óziniń teması, obrazlar sisteması hám kórkem súwretlew quralları menen ayrıqsha orın iyeleydi. Bul dástan arqalı xalıqtıń ádep-ikramlılıq normaları, ádep-ikramlılıq túsinikleri, duwanıń kúshine bolğan isenimi, jaqsı hám jaman ámel aqıbetlerine bolğan múnásibeti kórsetiledi.

Bul jumısımxda "Sharyar" dástanındaǵı alǵıs (alqıw), ğargıs (ǵargıs) hám patiya motivleri úyreniledi. Bul túsinikler xalıq awızeki dóretiwshiliginde tereń tamır jayǵan bolıp, olar arqalı xalıqtıń ómir filosofiyası, sociallıq qatnasıqlarǵa múnásibeti hám isenimleri ańlatıladı.

Xalıq awızeki dóretiwshiliginde alǵıs - bul jaqsı tilek, duwa, jaqsı niyettiń kórinisi. Xalqtıń isenimine qaraǵanda, alǵıs shın kewilden shıqsa, ol orınlanadı, yaǵnıy ámelge asırıladı. Bul xalıq awızeki dóretiwshiliginiń kóplegen janrlarında, á sirese, dástanlarda jiyi ushırasadı. "Sharyar" dástanında da alǵıs obrazları arqalı unamlı qaharmanlarǵa xalıqtıń miyrimin, olardıń iygilik isleri ushın beriletuǵın sıylıǵın bildiredi.

"Sharyar" dástanındaǵı tiykarǵı obrazlardıń biri bolğan Sharyar, hadal hám ádalatlı, watandı súyiwshi jigit sıpatında súwretlenedi. Ol xalıq ushın gúresedi, jawızlarǵa qarsı shıǵadı. Onıń bunday unamlı háreketleri ushın turaqlı túrde aqsqaqallar, ata-analar yamasa xalıq tárepinen alǵıslar aytıladı:

"Áwmetiń ashıq bolsın, áy Sharyar,
Qasıńnan joǵalmasın hadal yar.
Jurt tınıshlıǵın tilegen jigitke,
Táńri bersin kúsh, bereket, sabır"

Bul jerde alǵıs tek tilek emes, al xalıqtıń ádep-ikramlılıq normaları, qádiriyatları qanday bolıwı kerekligin kórsetiwshi qural sıpatında paydalanılǵan. Alǵıstıń kúshi - onıń xalıq tilinen, shın júrekten shıǵıwında.

"Áy jigit, qálbiń taza, nietiń pák,
Saǵan ırza bolsın jer hám kók.
Doslarıń saǵan sadıq bolsın hár dem,
Jolıń ashıq bolsın hár zaman. "

Solay etip, alǵıs dástannıń ruwxıy-estetikalıq sistemasın bayıtadı, obrazlar dúnyasın ruwxıy jaqtan tolıqtıradı. Alǵıs - bul xalıqtıń úmiti, keleshekke bolğan iseniminiń kórinisi.

Ġargıs - xalıq awızeki dóretiwshiliginde jawızlıqqa qarsı ayılatuġın ġargıs, jaman tilek, jazalaw nietindegi bildiriw. Qaraqalpaq xalıq iseniminde ġargıs oġada awır jaġdaylarda ayıladı. Bul dástanlarda ádette qıyanet, zulımlıq, nadanlıq, satqınlıq etken shaxslarǵa qarsı qollanıladı.

"Sharyar" dástanında ġargıs elementleri, ásirese, jawızlar tárepinen islenetuġın hiyle-tásil, jazıqsızlarǵa islenetuġın zulımlıq fonında kórinedi. Máselen, Sharyarǵa qarsı hiyle uyımlastırǵan, onıń abırayın tómenletiwge urınǵan satqınlar, kúnshillerge xalıq yamasa qaharmanlar tárepinen ġargıs jawıladı:

"Ey jaman nietli, qálbi qara,
Qılaǵındı kórseter bir kúni isi.
Saǵan bolsın hár minutta jaza, bále,
Jasaǵıń, bolsın árman, ġala."

Ġargıs dástannıń dramalıq kúshin arttıradı, waqıyalarǵa emocionallıq ırǵaq beredi, oqıwshınıń ádillik sezimin qozǵaydı. Xalıq awızeki dóretiwshiliginde ġargıs tek ġana ġargıs emes - ol ádep-ikramlılıq ólshemi, jámiechiliktiń sociallıq bahası bolıp tabıladı.

Patiya - dástanlardıń juwmaǵında ushırasatuġın, ótmish waqıyalardan sabaq shıǵaratuġın, xalıqtı jaqsılıqqa shaqıratuġın, jawızlıq aqibetlerin kórsetetuġın ulıwmalastırırshı kórkem qural bolıp tabıladı. "Sharyar" dástanınıń juwmaǵında patiya elementi áyne usınday wazıypanı atqaradı:

"Jaqsılıq et - qaytar doslıq penen,
Jamanlıq bolsa, keter jaman ólen.
Sharyar sıyaqlı ádil bol,
Sonda Táńritaala saǵan jol ashıp bersin."

Bul qatarlar arqalı dástan óziniń tiykarǵı ideyalıq baǵdarın - ádillik, jaqsılıq, hadallıqtı úgit-násiyatlaydı. Pátiya arqalı avtor tek waqıyalardı juwmaqlap ġana qoymastan, al oqıwshıǵa ruwxıy sabaq, turmıslıq másláhát beredi. Bul bolsa dástandı tek kórkem emes, al tárbiyalıq, aǵartıwshılıq shıǵarmaǵa aylandıradı.

Pátiya motivi "Sharyar" dástanında xalıq awızeki dóretiwshiliginiń eń áhmietli funkciyalarınan biri - ádep-ikramlılıq-tárbiyalıq wazıypanı atqaradı. Ol oqıwshını ótmish waqıyalardan sabaq alıwǵa, jaqsı joldı tańlawǵa shaqıradı.

Juwmaqlastırıp aytqanda "Sharyar" dástanı - xalıq awızeki dóretiwshiliginiń dúrdanaları bolıp, onda xalıqtıń tariyxıy yadı, ádep-ikramlılıq kózqarasları, turmıslıq tajiriyesi jámlengen. Dástan arqalı biz xalıqtıń ádillik, jaqsılıq, hadallıqqa bolǵan isenimi hám múnásibetin anılaymız.

Algıs - dástan qaharmanlarına bolǵan xalıqtıń mehir-muhabbatınıń, unamlı háreketlerine berilgen sıylıqtıń belgisi. Ġargıs bolsa dástannıń ulıwmalastırırshı juwmaǵı bolıp, oqıwshını sabaq shıǵarıwǵa, jaqsılıqtı ulıǵlawǵa shaqıradı.

Bul elementler dástannıń kórkemlik qunın arttırıw menen birge, onıń tárbiyalıq áhmietin de belgileydi. "Sharyar" dástanı arqalı xalqımızdıń ruwxıy qádiriyatları, ádep-ikramlılıq normaları, insanıylıq túsiniǵı ayqın kórinedi.

Ádebiyatlar:

1. Sirojiddinov, S. Qaraqalpaq xalq dostonchiligi. - T.: Fan, 1978.
2. Shodmonov, M. Qaraqalpaq xalq dostonlari poetikasi. - T.: Fan, 1995.
3. "Sharyar" dástanı. - T.: Jazıwshı, 1975.
4. Yusupova, D. Osnovı narodnogo ustnogo tvorchestva. Universitet, 2001.